

III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri

Resonstruction Efforts in Ottoman Empire from Selim The Third to The Tanzimat Reform Era

Hilal Turan¹

¹Öğr. Görevlisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi; Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, hilalturan@subu.edu.tr

ANAHTAR KELİMELELER

*III. Selim,
II. Mahmut,
Tanzimat,
Yeniden Yapılanma*

KEYWORDS

*Selim The Third,
Mahmut The Second,
Tanzimat Reform Era,
Reconstruction*

Ö Z E T

Tarih boyunca neredeyse bütün devletler, pek çok nedenden ötürü zaman zaman çeşitli düzenlemeler yapmak zorunda kalmışlardır. Yeniden yapılanma hareketleri olarak adlandırılacak olan bu düzenlemeler vasıtasıyla devletler, hem çağın gereklerini yerine getirebilmek hem de varlıklarını devam ettirebilmek adına çabalamışlardır. Medeniyetler beşiğine ev sahipliği yapmış bir coğrafyada yükselen ve yaklaşık altı yüz yıl hükümlanlık süren Osmanlı Devleti incelendiğinde, bahse konu yeniden yapılanma hareketlerine rastlanılması kaçınılmazdır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde bazı dönemler yeniden yapılanma hareketlerinin zirveye ulaştığı dönemler olarak değerlendirilmektedir. İşte Tanzimat Dönemi de, getirdiği radikal düzenlemeler ile Osmanlı yönetim tarihi için her zaman ayrı bir öneme sahip olmuştur. Şüphesiz, her dönem devraldığı miras üzerine yenilikler inşa etmektedir. III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri ise, Tanzimat Dönemi'ne zemin hazırlamaları bakımından dikkate değerdir. Çalışmada, Sultan III. Selim Dönemi'nden Tanzimat Dönemi'ne kadarki süre zarfında mali, idari, askeri, adli ve eğitim alanlarında yapılan değişiklikler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Throughout history, almost all states have had to make various arrangements from time to time for many reasons. By means of these arrangements, which can be called restructuring movements, the states have tried to fulfill the requirements of the age and to sustain their existence. When the Ottoman State, which was built in a geography that hosted the cradle of civilizations and which lasted six hundred years, is examined, it is inevitable that these reconstruction movements will be encountered. In this context, some periods in the Ottoman Empire are considered to be peaks of reconstruction movements. The Tanzimat Period has always been of special importance for the history of Ottoman administration. No doubt, he is building innovations on the inheritance he has taken over every period. III. Selim and II. The Mahmut Periods are remarkable in terms of preparing the ground for the Tanzimat Period. In the study, Sultan III. From the Selim period to the Tanzimat Period, changes in the fields of financial, administrative, military, judicial and education were tried to be put forward.

1 776 Amerikan Bağımsızlık Hareketi ve 1789 Fransız İhtilali, etkileri farklı coğrafyalarda hissedilmiş iki büyük eylemdir. Birer anayasacılık hareketi olarak da tanımlanması mümkün olan bu gelişmeler, dünyanın ilk anayasaları olması hasebiyle önem taşıyan 1787 Amerika Birleşik Devletleri ve 1791 Fransa Anayasaları'nın kabul edilmesine uzanan bir sürece işaret etmektedir. Osmanlı Devleti de, tüm dünyada olduğu gibi bu gelişmelere ve dönüşüme kayıtsız kalmamış, zamanın ruhuna uygun adımlar atmıştır. Bahse konu adımlar, bir tercihten ziyade aslında bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Vatandaşların ihtiyaçlarına cevap veremeyen yönetim, bir çözüm reçetesi olarak Batı'daki gelişmeleri takip etmiş, sistemini dönüştürmüş ve devletini ayakta tutmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nde, yönetimde ıslahat yapma gereği duyulması ve ıslahat çalışmaları 17. yüzyılın başlarına kadar götürülebilse de, devlet adamlarının Tanzimat Dönemi'ne gelinceye kadar yönetim teşkilatında yaptıkları ıslahatlar, büyük ölçüde askeri ve mali konular ile sınırlı kalmıştır. III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde gerçekleştirilen ıslahatlar, Tanzimat Dönemi'ne zemin hazırlaması bakımından önemlidir. Çünkü Tanzimat Dönemi'nde yapılan ıslahatlar, önceki dönemlerin başarıları ya da başarısızlıkları üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda,

çalışmada öncelikle III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri ıslahat çalışmalarına yer verilmiş, sonrasında Tanzimat Dönemi yenileşme hareketleri ele alınmıştır.

III. SELİM DÖNEMİ GELİŞMELERİ (1789-1807)

Sultan III. Selim'in, 18. Yüzyıla damgasını vuracak olan ıslahatçı geleneklere bağlı olacak şekilde yetiştirilmiş ve henüz veliaht iken ihtilalden önceki Fransa'nın son kralı XVI. Louis ile yapılabilecek ıslahatlara ilişkin mektuplaşarak kraldan fikirler almış olması, onun ıslahat konusunda seleflerinden daha ileriye gitme düşüncesinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Akşin, t.y, s. 73).

Osmanlı Devleti'nde ciddi anlamda ilk reform girişimi, sultan III. Selim dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde devlet yapısı pek çok açıdan ele alınmış, önemli düzenlemeler yapılmıştır. III. Selim dönemi reformlarını, önceki dönemlerin reformlarından ayıran nokta, Avrupa'da görülen örneklerden ilham alınarak yenilik yapılmaya çalışılmasıdır. Ancak III. Selim'in yenilikçi düşüncesinde, devlet sisteminin özüne dokunulmaksızın, mevcut yapıda düzenleme yapma anlayışı hâkimdir (Tanör, 2008, s. 33-36).

III. Selim, ıslahat düşüncesinin toplumun her kesimine yayılmasını istemiş, sorunların tespit edilip, sorunlara çözüm önerileri getirilmesine önem vermiştir. Nitekim Sultan, devlet düzeninin iyileştirilmesine yönelik layihalar yazılmasını, fermanı ile ulema ve ümeraya bildirmiştir. Yazılan layihaların bulunduğu ortak payda askeri alanda ıslahat yapılmasının gerekliliği olmuştur (Eryılmaz, 2006, s. 42). Layihalara başvurma yöntemi, Osmanlı Devlet yönetiminde geleneksel bir usul olan "meşveret" in yabancılar dâhil olmak üzere sınırlarının genişletilmesini ve daha canlı hale getirilmesini göstermesi nedeniyle önemlidir (Tanör, 2008, s. 35). Enver Ziya Karal'a göre, III. Selim'in ıslahat hareketlerini tek bir kişiye mâl etme değil, devletin tamamına yayma düşüncesine yönelmesinde, kendisinden önceki padişahların reform konusunda uğradıkları başarısızlıklar neden olmuştur (Karal, 2011, s. 62).

Bu dönemde, yöneticiler ve ulema arasında askeri alanda yapılacak ıslahat için, Avrupai tekniklerin incelenerek bu tekniklerden yararlanılması görüşü hâkimdir. Bu görüşlerden hareketle III. Selim "deniz harp okulu", "humbarahane" ve "topçu okulu" nu kurmakta gecikmemiştir. Bu okulların kurulmasında ve eğitim müfredatının hazırlanması sürecinde yabancı uzmanlardan destek alınmıştır. Ayrıca orduya faydalı olacağı düşünülen kitapların tercümelerine de önem verilmiştir (Eryılmaz, 2006, s. 46).

Yenilik düşüncelerinin III. Selim'de canlanmasında, 1792 Rusya yenilgisinin önemi büyüktür. Çünkü Nizam-ı Cedid hareketi bu tarihten sonra başlamıştır. Nizam-ı Cedid III. Selim'in; yeniçerileri ortadan kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'da yaşanan ilerleme sürecine dâhil etmek amacıyla giriştiği yenilik hareketlerinin tamamını kapsayacak şekilde hazırlanan bir harekettir (Tanör, 2008, s. 35). Bahse konu bu harekete "Nizam-ı Cedid" isminin verilmesi tesadüfi değildir. Nitekim aynı dönemde ülkede yaşanan ihtilalden sonra Fransa'daki yeni yapılanmaya "Yeni Düzen" adı verilmiştir. III. Selim'in gerçekleştireceği ıslahat için aynı ismi benimsemesi, ilham kaynağını göstermesi açısından dikkate değerdir (Akşin, t.y, s. 75).

Pek çok alana etki etmekle birlikte, Nizam-ı Cedid hareketinin en fazla askeri alanı etkilediği görülmektedir. Nitekim mevcut ocaklar ıslah edilmiş, idari ve askeri işlevler birbirinden ayrılmış, idari işler vezirlere verilmiştir. İşe yaramayan askerler ayıklanmış, kışlalar genişletilmiş ve askerlerin düzenli olarak talim yapmaları zorunlu hale getirilmiştir. Yeniçeri subaylarına ise, ıslahatı kabul etmeleri suretiyle birtakım iltizamlar ve hediyeler verilmiştir. Bütün bu bahsedilenlere karşın, yeniçeriler ve sipahiler için öngörülen ıslahatlar büyük oranda kâğıt üstünde kalmış ve belli bir süre içinde eski duruma dönmüştür. Nitekim yeniçeriler birkaç aylık talimden sonra "bu talim gâvur işidir" diyerek talim yapmaktan vazgeçmiş ve Nizam-ı Cedid askerlerinin bir kısmının dağılmasına yol açmışlardır (Akşin, ty, s. 76).

Batı modeline uygun bir ordu kurulması amacıyla yabancı uzmanlar getirilmesi ile Osmanlı Devleti'nde ilk defa yüzü Batı'ya dönük bir "asker aydın" ekolünün doğmasına neden olmuştur. Bunun yanında, yabancı ülkeler ile diplomatik temasların kurulması ve bu ülkelere eğitim almak üzere gençlerin gönderilmesi de, ülkede Batı düşüncesinin tanınmasına vesile olmuştur. Böylece, asker aydınlara benzer şekilde bir sivil aydın ekolu oluşmaya başlamıştır. Buradan hareketle, artık öteden beri önemli bir birim olan ulema ocağının yerine geçecek yeni bir aydın tipinin III. Selim döneminde oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Ayanların eskiden olduğu gibi yine seçimle işbaşına gelmeleri ancak seçimlerine valilerin hiçbir şekilde karışmaması, şehir kethüdasının halk tarafından seçilmesi ve kadıların seçime karışmaması, kadıların ve naiplerin yaptıkları usulsüz işlemlere son verilmesi ve halktan alınan vergilerin sınırlandırılması gibi pek çok karar bu dönemde alınmıştır. Avrupa'ya ilk defa sürekli elçilerin gönderilmesi de yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Bütün bunlara karşın, gerek devlet içinden gerekse devletin dışından gelen engellemeler karşısında bazı alanlarda alınan kararların uygulamaya geçirilmesi aşamasında sorun yaşanmıştır (Tanör, 2008, s. 37-38).

Bu dönemde, yolsuzlukların önlenmesi adına da bazı çalışmalar yapılmıştır. Üst düzey idari görevlere atananların, padişaha ve diğer devlet büyüklüklerine sunmaları adetten olan hediyeler ortadan kaldırılmasında da sınırlandırılmıştır (Akşin, t.y, s. 78).

III. Selim'in meşveret usulünün gelişmesi ve kurumsallaşması adına yaptırdığı çalışmalar, hem kendi dönemi hem de sonraki dönemler için kazanımdır. Bu usul sayesinde, kararlar artık devlet erkânının katıldığı ve padişahın başkanlık ettiği toplantılarda alınmaya başlanmıştır. Padişahın toplantıya katılanların kendilerini baskı altında hissetmeksizin, fikirlerini serbestçe açıklayabilmeleri için onlara hatt-ı hümayunlarında güvence vermesi, karar almayı kişisellikten çıkarması ve kendi mutlak egemenliğini sınırlandırması adına dikkate değerdir (Tanör, 2008, s. 37).

III. Selim'in yaptığı reform çalışmalar arasında *taşra* teşkilatına yönelik düzenlemeler de önemli yer teşkil etmektedir. III. Selim'in taşra yönetimindeki aksaklıkları gidermek ve düzeni sağlamak amacıyla yaptığı çalışmaların başında "Vüzera Kanunnamesi" gelmektedir. Önceleri, eyaletlerin başında bulunan yöneticiler, vezirlik makamını elde edebilmek için sadrazama yüksek miktarda para ödemişlerdir. Vezirlerin görev yerlerinin sık aralıklarla değişmesi de maddi açıdan sorun yaratmıştır. Bu nedenle vezirler çoğu zaman borçlanmak zorunda kalmış, ya kasaba ve köyleri haraca bağlamış ya da eşkiyaya göz yummak zorunda kalmışlardır. Bütün bunların sonucunda hazırlanan Vüzera Kanunnamesi ile vezirlerin belirli bir süre görevlerinde kalmaları garanti altına alınmış, görev yerlerinde her hangi bir değişiklik olması gerektiğinde en yakın eyalet ve sancağa gönderilmeleri öngörülmüştür. Ayrıca savaş ortamının söz konusu olmadığı önemli bir durum gerçekleşmediği sürece, vezirlerden Anadolu'da görev yapanların Rumeli'ye, Rumeli'de görev yapanların ise Anadolu'ya gönderilmemesi de bu kanunname ile düzenlenmiştir (Eryılmaz, 2006, s. 44-45).

Çok radikal değişiklikler sunmasına karşın adı geçen kanunnamenin, taşra yönetimi adına pek fazla iyileştirme getirdiği söylenemez. Nitekim eyalet valileri, bölgeleri içindeki ayanlarla başa çıkamamış, bu nedenle devletin kendilerini koruyamadığını düşünen halk, ayanların yanında yer almıştır. Bütün bunlardan haberdar olmayan sarayda ise, lüks düşkünlüğü Lale Devri'nden aşağı kalmayacak şekilde devam etmiş, devlet işleri Bab-ı Ali yerine konaklarda görüşülür olmuştur. Ayrıca Nizam-ı Cedid Ordusu için oluşturulan İrad-ı Cedid Hazinesi'ne gelir sağlamak amacıyla düzenlenen ağır vergiler halka külfet olmuş, halk geçim sıkıntısı yaşamaya başlamıştır (Eryılmaz, 2006, s. 48-49).

III. Selim'in yeniçeri ocağı haricinde Osmanlı Devleti'nde bir ilk olarak çağdaş ordu düzeni geliştirmiş olması, onun en büyük başarısı olarak kabul edilebilir (Akşin, t.y, s. 73). III. Selim dönemi ıslahatları, başlangıç niteliği taşıması bakımından da önemlidir. Fakat yapılan reformlardan elde edilen başarı, beklenen başarı düzeyinin altında kalmıştır. Kalıplaşmış yargıların ortadan kaldırılması, kötü yönetim uygulamalarının silinip atılması uzun soluklu çalışmaları gerektirmektedir. Bu bağlamda III. Selim Dönemi'nin kendisinin devamı niteliğinde olan II. Mahmut Dönemi gelişmelerine temel oluşturduğu söylenebilir.

II. MAHMUT DÖNEMİ GELİŞMELERİ (1808-1839)

Tanzimat dönemi öncesi yapılan ıslahatların doruk noktasına II. Mahmut döneminde ulaştığı söylenebilir. Dönem boyunca üzerinde durulan temel sorun, merkezi idarenin gücünün zayıflatılmasını amaçlayan yerel otoritelerin ortadan kaldırılması ve ülkede düzenin sağlanması olmuştur bu dönemde pek çok reform çalışmaları yapılmış olmakla birlikte, bunlar içerisinde en öne çıkanları Sened-i İttifak'ın hazırlanması, yeniçerilerin ortadan kaldırılması ve bakanlıkların kurularak personel sisteminin değiştirilmesidir (Eryılmaz, 2006, s. 49-50).

Genel bir ifade ile belirtmek gerekirse, II. Mahmut'un kurmaya çalıştığı rejim, taşradaki güçler ile yapıla n sözleşmelere dayalı olmayan, merkezi idarenin üstünlüğünü koruduğu ve padişahın görevlendireceği kanun koyucu kurumlarla uyum içerisinde çalışacak bir hükümetin mevcut olmasıdır (Berkes, 2008, s. 169).

Hükümet ile ayanlar arasındaki sorunların giderilmesi amacıyla Sened-i İttifak denilen sözleşmenin imzalanması dönemin en önemli gelişmelerinden biridir. İnalıcık'a göre bu sözleşme, ayanların merkeze zorla kabul ettirdikleri bir belge niteliğindedir (İnalıcık, 1962, s. 603). Bu sözleşme ile ayanlar, padişahın kişiliğinin ve otoritesinin devletin temeli olduğunu kabul etmiş, güvenceleri altında bulunduğunu, kendilerinin ve hanedanlarının yaşaması için devletin yaşamasının ve güçlenmesinin gerektiğini, kendi toplayacakları askerlerin devlet askeri olarak yazılmasını, padişah buyruklarının yerine getirilmesini ve buna karşı gelenlerin cezalandırılmasını, işlerin sadrazamın onayına sunulmasını, onun izni alındıktan sonra hareket edilmesini, kendi yönetimlerindeki yerlerin asayişine ve vergilerin ezici olmamasına söz vermişlerdir. Ancak Sened-i İttifak'ın uygulamadaki etkisinin sınırlı kalmasında, bu sözleşme ile verilen sözlerin tutulup tutulmadığını denetleyecek bir mekanizmanın bulunmaması etkili olduğu gibi, merkezi hükümetin Alemdar Mustafa Paşa'yı saf dışı bırakması ve ayanların güçlerini kırmaya da büyük ölçüde etkili olmuştur (Tanör, 2008, s. 45-49; İnalıcık, 1962, s. 609).

Bu dönemde yaşanan "Vaka-i Hayriye" ile yeni bir ordunun kurulmasının gerekliliği gün yüzüne çıkmıştır. Yeni ordunun adı "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" olmuştur. Orduya katılma gönüllük esasına bağlı kılınmış, askerlerin aylık maaş almaları sağlanmıştır (Akşin, ty, s. 108-109). Taşrada, mülki yönetimin gücü, askeri otoritenin gücüyle desteklenmek istenmiş, ulemanın mali ve idari özerkliği kaldırılmış, yeni okullar açılarak genç kadrolar yetiştirilmiştir. Bu gibi adımların atılması, merkezi bürokratik yapının oluşturulması açısından oldukça anlamlıdır. Bu amaçla II. Mahmut ilerleyen zamanlarda, önce Alemdar Paşa'dan, sonra Sened-i İttifak'tan ve ulemanın baskısından kurtularak olarak yeni bir yönetim yapısı kurmuştur (Tanör, 2008, s. 66).

II. Mahmut döneminde yönetim alanında yapılan önemli bir diğer yenilik de, Meşveret Meclisi'nden farklı niteliklere sahip üç meclisin daha kurulması olmuştur. Bu meclisler, Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye ve Dar-ı Şura-yı Askeri'dir. Bunlardan birincisi merkezi hükümet, ikincisi adalet organları, üçüncüsü ise ordu ile ilgili yeni kurallar koyacak şekilde kurulmuştur. Bu yeni meclislerin temel özellikleri; devletin sürekli organları olarak kurulmaları, görevlerinin nispeten birbirinden ayrılmış olması ve en önemlisi de devletin mevcut örgütlenmesinin "hukuk devleti" gerekliliklerine göre yeniden yapılanmasına yönelik adımlar olmalarıdır. Bahsi geçen meclisler yetkilerini, padişah tarafından atanmış olmalarından almışlardır. Bu nedenle, bu meclisler tarafından konulacak kuralların bağlayıcılık nitelikleri zayıf kalmıştır. Çünkü halkın bu kurallara uymaya zorlanması pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Padişahın iradesiyle konulan kurallar arasında çelişkilerin mevcut olduğu durumlarda ise, hükümdarı kurallara uymaya zorlayacak bir yaptırımın bulunmaması sorunların çözümüne engel teşkil etmiştir (Berkes, 2008, s. 173-174).

Burada vurgulanması gereken husus, zikredilen meclislerin görevleri açık bir şekilde tanımlanmadan, çıkarılacak kanunlar tasarlanmadan ve yürütme organları bakanlıklar olarak belirlenmeden önce hükümdarın idaresiyle Osmanlı geleneğinde önemli iki makamın, sadrazamlık ve şeyhülislamlığın, yerlerinin ve anlamlarının değiştirilmesidir. II. Mahmut, sadrazamlığı padişahın mutlak vekili olmaktan çıkarmış, makamı “başvekillik” adı altında geri plana almıştır. Başvekillik görevi, meclislerin arasında birliği sağlayarak meclisler ile padişah arasında bağ kurmak olarak düzenlenmiştir. Bu durum, padişaha karşı sorumlu olan kabine sistemine doğru atılmış bir adım olarak kabul edilebilir. Şeyhülislamlık ise, hükümet yönetimi ve planlama kurullarının dışında bırakılmıştır. Müslüman olmayan toplumlarda bulunan “din başkanlığı” yapısını andırarak şekilde, bir nevi İslam milletinin din görevlisi haline getirilmiştir (Berkes, 2008, s. 174).

Bu dönemde yönetici tabakanın *sosyal kökeninde* de değişiklikler meydana gelmiştir. Artık Sadrazamlığa ve daha alt kademede ki mevkilere, sarayda yetiştirilen köleler ya da devşirmeler değil; halk içinden yetişmiş, yabancı dil bilen ve özgür kişiler gelmeye başlamıştır. Devlet-toplum ilişkileri bağlamında, bu dönemin önemli bir katkısı da *mülkiyet hakkı, vicdan özgürlüğü ve eşitlik* alanlarında olmuştur. II. Mahmut yeniceriliğin tasfiyesinden sonra, devlet hizmetinde bulunmuş kişilerin ölüncü mallarına el konmasını (müsaderе usulü) kaldırarak, mülkiyet ve miras haklarını güvence altına almıştır (Tanör, 2008, s. 68-69).

Merkeziyetçi yapıyı güçlendirmeyi amaçlayan II. Mahmut’un ulemanın desteğini yanında hissetmesi, istediğini başarımada şüphesiz etkili olmuştur. Ancak II. Mahmut’un zamanla Tanzimat’a zemin hazırlayacak çalışmalara yönelmesi üzerine, ulema ile arasına mesafe girmiş, bu durum teşkilat yapısında, ulema ve medresenin rolünün ve alanının daraltılması ile sonuçlanmıştır. Belirtilmelidir ki, Osmanlı Devleti’nde “ulema”, yalnızca bir “din adamı”na karşılık gelmemiş, ulema ocağı bürokrasi gibi güçlü bir siyasi yapılanmaya da karşılık gelmiştir (Berkes, 2008, s. 176).

II. Mahmut’tan önceki dönemlerde, kamu hukuku ile kişiler hukuku arasında herhangi bir ayrım gidilmemiştir. Bu dönem ile birlikte idare, ceza, eğitim ve ordu alanlarını kapsayacak şekilde çıkarılan kanunlar kamu hukukunun temel ilkelerini oluşturmaya başlamıştır. Ancak şeriat hukukunun alanı gittikçe daralsa da, etkisi tamamen ortadan kalkmamıştır. Bu dönemde *eğitim* müfredatına, “maarif”, “fen” ve “nafia” gibi yeni terimler kazandırılmıştır. Öğrenilen yeni bilgi ve teknikler için “ilim” yerine “fen” terimi kullanılmaya başlanmıştır. 1838 yılında Rüştiye okullarının açılması, gerek ilkokullara öğretmen gerekse Tıbbiye ve Harbiye gibi okullara okuryazar öğrenci yetiştirme düşüncesinin somut göstergesi olması bakımından önemlidir (Berkes, 2008, s. 179).

Yeniceriliğin kaldırılması üzerine doğan yeni ordu ihtiyacı, Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye’nin geliştirilmesini gerekli kılmıştır. II. Mahmut yüksek eğitim alanında özellikle Tıbbiye’nin gelişimine büyük önem vermiştir. Nitekim Aydınlanma Dönemi Batı düşüncesinin ilk nüveleri Tıbbiye’de görülmeye başlanmıştır. Modern tıp bilgileri bu dönemde yeni yeni kullanılmaya başlanmıştır. II. Mahmut, kendi eşitlik düşüncesini de yansıttak şekilde bir karamame çıkartarak, hangi dine mensup olursa olsun Osmanlı uyruğuna mensup herkesin tıp okulunda okuyabileceklerini ilan etmiştir (Berkes, 2008, s. 184-185).

Sağlık alanına ilişkin pek çok yenilik de yine II. Mahmut döneminde yapılmıştır. Yurt dışından çiçek aşısı getirilmesi, aşı için özel memurlar yetiştirilmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Keza salgın hastalıkların daha çok yayılmasını önlemek adına getirilen karantina uygulaması dönem açısından önemli bir reformdur. Ayrıca karantina uygulayan ülkelerden getirilen uzmanların yardımı ile 1838’de Meclis-i Umur-ı Sıhhiye kurulması da sağlık alanında bir ilerlemedir (Berkes, 2008, s. 188-189).

Yeniceriliğin kaldırılması üzerine düzenlenecek yeni ordunun, halk arasından seçilecek erlerden oluşması öngörülmüştür. Bu ordu, “hasa” ve “mansure” olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Mansure sınıfına alınan erlerin kaç yıl hizmet edileceklerine dair herhangi bir şart belirtilmemekle birlikte, terhis edilenlerden “redif” taburları kurulması kararlaştırılmıştır. Hasa ordusu ise başkentte, padişahın seçkin askerlerini oluşturmuştur. II. Mahmut dönemi anlatılırken, Harbiye’nin kuruluşu üzerinde ayrıca durulmasında fayda görülmektedir. Kul sisteminin ortadan kaldırılması ile Osmanlı geleneğinden bir kopuş yaşanmış, yeni düzende toplum ile devlet arasındaki bağı sağlayan ilk kurum Harbiye olmuştur (Berkes, 2008, s. 190-194).

Bu dönemde *kıyafet* alanında yapılan reformlar ise tebaa arasındaki eşitliğin sağlanması açısından önemlidir. Kıyafet devrimi ile Müslüman olmayan tebaanın giydikleri giysilerin biçim ve renk bakımından Müslümanlarınkinden farklı olması uygulamasından vazgeçilmiştir (Berkes, 2008, s. 198). II. Mahmut dönemi reformları, ileriki dönemlerde yapılacak reformlara öncülük etmesi adına önemli bir yere sahiptir. Bu dönemden sonra gerek ulema ile medrese, gerekse tarikatçılık geriliğın sembolü haline gelmiştir. Ulema ile aydın, halk ile aydın ve halk ile din arasındaki mesafe gittikçe artmıştır. Yeniliklerin yukarıdan aşağıya zorla dayatılması sonucunda, halk ile devlet arasında kopukluk yaşanmıştır (Berkes, 2008, s. 203-205).

II. Mahmut dönemi, devraldığı dönem ile kıyaslandığında, yüz ölçümü bakımından ciddi anlamda küçülme olduğu, Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın yönetimindeki Mısır’ın gittikçe başına buyruk hale geldiği görülmektedir. Ayrıca 1838 yılında imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ile Osmanlı ülkesi açık pazar haline geldiğinden, iktisadi anlamda sorunlar doğmuştur (Akşin, ty, s. 119).

TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1871)

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti’nin yalnızca idari ve siyasi kurumlarının değil, aynı zamanda toplumun da yüzünü Batı’ya çevirdiği ve Avrupalı devletlerden etkilenmeye başladığı bir sürecin başlangıcı sayılabilecek kadar önemlidir (Eryılmaz, 1990, s. 95).

“Tanzimat” kavramı, “nizam verme” anlamına gelen “tanzim” sözcüğünün çoğuludur (Berkes, 2008, s. 213). Kelime olarak Tanzimat, düzenleme, nizamlama ya da yapılandırma anlamlarına gelmektedir (Eryılmaz, 2006, s. 96). Ortaylı’ya göre ise “Tanzimat” sözcüğü ile hukuki yapının islahı, kanun ve düzen getirilmesi kastedilmektedir (Ortaylı, 2008a, s. 126).

Tanzimat’ın ortaya çıkışını tetikleyen pek çok etmen bulunmaktadır. Ancak iç ve dış etmenler olarak temel bir ayrıma gidilecek olursa, hükümetini temsilen yirmi seneyi aşan bir süre İstanbul’da görev yapan ve Tanzimat dönemine bire bir şahit olan Fransız Diplomat Engelhardt’ın belirttiği üzere, dış etmenlerin baskıları fermanın imzalanmasında olduğu gibi sonraki süreçte iç etmenlere nazaran daha fazla etkili olmuştur (Engelhardt, 1999, s. 13).

Mehmet Ali Paşa’nın valiliğini yürüttüğü Mısır ile Osmanlı Devleti’nin yaşadığı sorunlar, yabancı ülkelerle imzalanan ticaret anlaşmaları ve ülke aleyhine işleyen ekonomi, İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne siyasi destek vaadlerinde bulunurken, aynı zamanda Mehmet Ali Paşa’ya, bağımsızlığını ilan etmesi durumunda kendisini tanıyacıkları konusunda ümit vermesi, Balkanlar’daki milliyetçilik hareketlerinin Osmanlı’ya sirayet etmeye başlaması, Avrupa devletlerinin yoğun baskıları gibi pek çok gelişmeyi Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesini tetikleyen faktörler olarak sıralamak mümkündür (Eryılmaz, 2006, s. 81-91).

Tarihi şartların fermanın ilanını tetiklediği ortadaysa da, dönemin devlet adamlarının hem kendilerini değiştirme, geliştirme hem de Osmanlı Devleti’ni muhasır medeniyetler seviyesine getirebilmek için çalıştıkları gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim Tanzimat döneminin devlet adamları merkezi yönetiminin temsilcileri olsalar da, onların başlattıkları ve kısmen de olsa başardıkları reformlar Osmanlı’nın siyasal modernleşmesini hazırlamıştır (Ortaylı, 2008a, s. 104-105).

3 Kasım 1839’da tarihinde devlet ileri gelenlerinin, dini liderlerin ve yabancı diplomatların önünde okunan Gülhane Hatt-ı Hümayun’u, devlet ve toplum hayatında yeni bir devir açmıştır. O günden sonra aydın bürokrat zümre, zayıf merkezi otoriteye eski gücünü yeniden kazandırmak, devletin işleyemez durumdaki kurumlarını gözden geçirmek ve devleti mali, idari, adli alanlarda düzeni sağlamak amacıyla hükümette hâkim konuma gelmiştir (Ortaylı, 2008b, s. 401). Buradan da anlaşılacağı üzere, Tanzimat Fermanı “ölü bir vesika” olarak kalmamış, devlet içinde oldukça güçlü hareketlere ve geleneksel toplum yapısında sarsıntılara neden olmuştur (İnalçık, 1985, s. 1536).

Tanzimat Fermanı ile kanunların egemenliği yerine bürokrasinin istibdadı gerçekleşmiş, düzenlemeleri yapan devlet adamları tebaanın değil, kendi mal ve onurlarını güvenlik altına almıştır. Padişahın kulları olmaktan çıkıp devletin hizmetkârları haline gelen üst düzey memurlar, kendilerini adeta devletin sahibi sanmışlardır (Eryılmaz, 2006, s. 105-106).

Tanzimat döneminin devlet adamları, Babiâli içerisinden, diğer bir ifade ile sivil bürokrasiden yetişmişlerdir. Devrin yönetici yapısı incelendiğinde, Osmanlı devlet yapısında değişimlerin başladığı görülmektedir. Osmanlı geleneğinden gelen askeri yöneticiler, yerlerini sivil bürokratlara bırakmışlardır. Tanzimat Fermanı’nın ilanından kısa süre sonra yapılan bir düzenleme ile vilayet idaresi Babiâli bürokrasisinden yetişen valilere bırakılmıştır. Yani, bölgenin askeri komutanları ile valilerin yetkileri ayrılmıştır (Ortaylı, 2008a, s. 124). Bu dönemde devlet işlerinin askeri sınıf mensuplarının konaklarında görülmesinden vazgeçilerek, bu işlevler konuttan farklılaşmış ve kent merkezinde yer alan devlet dairelerinde görülmeye başlanmıştır (Tekeli, 1985, s. 881).

Tanzimat döneminde devlet yönetiminde oldukça etkin olan bürokratlar, yeni bir “tip” yaratmıştır. Bahsi geçen bürokratların devlet kademesinde yükselmelerinde, gerek Avrupa’ya gerekse Avrupa dillerini bilmeleri etkili olmuştur. Bürokratlardan çoğu, bu bilgileri Tercüme Odası’nda, Hariciye Kalemleri’nde ve diplomatik hizmetlerde edinmişlerdir. Toplumsal ve diplomatik toplantılara katılmış, çevre eyaletlere ziyaretler yapmışlardır. Bu bürokratların yeni bilgileri ve yaşam tarzları ile padişahları etkiledikleri de bilinmektedir. Ancak bu kişilere, hem tebaasına tepeden inme uygulamalar dayatmakta olan merkezi bir devletin temsilcisi hem de yabancı bir kültürün taşıyıcısı olmaları nedeniyle, Müslüman çevreler tarafından pek de hoşgörüle bakılmamıştır. Çünkü Tanzimat Dönemi’nin reform politikaları, üst düzey bürokratların gerekli gördükleri veya yabancı hükümetler tarafından kendilerine dikte edildiği için topluma kabul ettirilmeye çalışılmıştır (Zürcher, 2007, s. 101-102).

Bütün bunlara karşın, dönemin devlet adamlarının reform çalışmalarında ılımlı bir yol izlemeye çalıştıkları da görülmektedir. Bu ılımlı tavırları, birbirlerinin radikal kararlarını frenlemek, Avrupa devletlerinin isteklerini kabul etmiş görünüp aslında hasıraltı etmek veya kendi fikirlerine göre değiştirecek uygulamak şeklinde olmuştur (Ortaylı, 2008, s. 127).

Bir *İrade-i Seniye* olan “Gülhane Hatt-ı Hümayunu” ya da bir diğer deyişle “Tanzimat Fermanı”, şeklen hükümdardan gelen tek yanlı bir işlemdir, bundan ötürü *ferman* olarak nitelendirilmektedir. Bu durumda, Tanzimat Fermanı’nı bir anayasa veya kanun şeklinde kabul etmek yerinde olmayacaktır. Tanzimat Fermanı, Avrupa’da hükümdarların elinde bulundurdukları yetkilerle, halkın hakları arasındaki ilişkilerde değişiklikler yapılacağına vaadettikleri *charte* benzeri bir belgedir (Berkes, 2008, s. 214). Tanzimat Fermanı, tebaanın hayatını, canını ve dini inancını güvence altına alan, bu güvenceyi çıkarılacak kanunlara ve yeni düzenlemelere bağlayan bir belgedir. Bu nedenle, Tanzimat Fermanı’nı anayasal gelişmemizin başlangıcı olarak göstermek isabetlidir (Ortaylı, 2008a, s. 115).

Fermanın getirdiği haklar ve yükümlülükler değinmeden önce, dönemin bozukluklarının nedenlerini anlatarak fermana giriş yapıldığının ve bozulmanın temel nedeni olarak şeriata uyulmamasının gösterildiğinin, lakin kurtuluşun şeriata dayanmayan yeni hukuk kurallarında, yeni yasalarda aranması gerektiğinin belirtilmesinin çelişkili bir görünüm ortaya çıkardığı belirtilmelidir (Tanör, 2008, s. 85-87).

Tanzimat Fermanı'nı önceki fermanlardan ayıran temel özellik, fermanın Babîali bürokratları tarafından hazırlanması ve dolayısıyla onların duygu, düşünce ve niyetlerini yansımasıdır. Bürokratlar büyük ölçüde, liberal iktisadi anlayışın ve ona paralel nitelikte bir yönetim modelinin gerçekleştirilmesi ortak paydasında bulunmaktadır. Osmanlı tarihinde ilk defa ilan edilen bir fermanla geçmişe bakarak geleceği planlayan yöneticilerin görüşlerini yansıtmaktaydı. Bu yöneticilerde ise klasik ıslahatçıların aksine, restorasyondansa yeni düzenlemeler yapma düşüncesi hâkimdir (Ortaylı, 2008a, s. 113-114).

Tanzimat Fermanı ile getirilmek istenen reformlar, padişahın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alınması, iltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergilendirme sisteminin kurulması, askerliğin zorunlu hale getirilmesi ve hangi dinden olursa olsun bütün tebaa için eşitliğin sağlanması olmak üzere dört ana başlık çerçevesinde değerlendirilebilir (Zürcher, 2007, s. 79).

Tanzimat Fermanı içerisinde, her ne kadar kişi hak ve özgürlükleri açısından (basın, dernek, çalışma, düşünce özgürlüğü gibi) eksiklikler barındırsa da, hak ve özgürlüklere ilişkin derli toplu ilk Osmanlı listesini getirmektedir. Kişi dokunulmazlığı ve güvenliği açısından, padişah örfi ceza verme yetkisinden vazgeçerek, bu yetkiyi mahkemelere bırakmıştır. Kişinin maddi ve ekonomik varlığının korunmasına ilişkin ise mal güvenliği kabul edilmiştir. Askerlik hizmetinin, adalet ve eşitlik ilkeleri dikkate alınarak düzenlenmesi önemli bir yeniliktir (Tanör, 2008, s. 89-90). Tanzimat Fermanı ile gelen özel mülkiyetin korunması kavramının, Osmanlı devlet adamlarının fikirleri arasında yer alması, ülkede ileriki yıllarda iktisadi düşüncenin gelişmesi bakımından dönüm noktası sayılmaktadır (Mardin, 1985, s. 620).

Tanzimat Fermanı ile devletin *merkezi* teşkilatlanmasına yönelik olarak yapılan reformların başında "meclis"ler yer almaktadır. II. Mahmut döneminde kurulan Meclis-i Vala-yı Adliye'nin görevlerinde değişiklikler yapılarak, Meclis'e kanun, tüzük ve yönetmeliklerin hazırlanması ve Tanzimat'ın yol açabileceği sorunların çözülmesi gibi bazı yetkiler verilmiştir. Böylece Meclis, danişsal, yönetsel ve yargısal görevleri olan bir organ olmaktan çıkarak, kanunların hazırlanmasında söz sahibi olmuş ve yasama sürecinde etkili hale gelmiştir (Tanör, 2008, s. 103). Fakat kanun koyucu meclisler, modern devlet örgütlenmesinde yer aldığı gibi halkı temsil eden meclisler olmaktan öte, geleneksel devlet örgütlenmesinde önemli yere sahip olan ulema, bürokrasi ve ordu seçkinlerinin yer aldığı meclisler olmuştur (Berkes, 2008, s. 215).

Her ne kadar Meclis-i Valâ, kurulduğu tarihten itibaren gerek yapısal gerekse işlevsel açıdan çeşitli değişikliklere maruz kalıp, 1868'de Şurâ-yı Devlet olarak son şeklini alana kadar zaman zaman bölünüp birleştirilse de, II. Mahmut'un giriştiği reformlar sonucunda Divan-ı Hümayun'dan boşalan yeri 1838'den itibaren alması bakımından ayrıca önemlidir (Seyitdanhoğlu, 1999, s. 35).

Merkezi yapılanmada bir diğer önemli gelişme ise, Meclis-i Vükela'nın oluşturularak Divan-ı Hümayun'un yerini almasıdır. Günümüzde "Bakanlar Kurulu"na nispeten karşılık gelebilecek bu kurulu, çağdaş anlamda bir kabine olarak görmek mümkün değildir. Çünkü Meclis-i Vükela ortak bir fikir veya program etrafında birleşmemiştir. Padişah tarafından atanan Nazırlar ise, kurulun başkanı olan sadrazama karşı kağıt üzerinde sorumlu olmakla beraber, yine padişah tarafından her an görevden alınabilmekteydiler (Tanör, 2008, s. 106). Ayrıca Nazırlar'ın büyükelçilerin baskıları ile görevden alındıkları zamanlar da olmuştur. Nitekim zaman içerisinde hükümet, İngiliz, Fransız ve Rus elçiliklerinin desteklerini arkasına alan elçiliklerin baskı ve isteklerine göre hareket eden paşaların yarıştıkları ortama dönüşmüştür. Böyle bir ortamda ise, reformları anlama ve yürütme şekli belli bir seyir izleyememiş, dalgalanmalara uğramıştır (Berkes, 2008, s. 219).

Bütün bu yaşananlar, Tanzimat Dönemi hükümetlerinin istikrar sağlayamamasına neden olmuştur. Tanzimat döneminde valilerin askeri, mali ve idari alanda sahip oldukları geniş yetkiler sınırlandırılmıştır. Böylece öteden beri hem komutanlık hem de yönetici görevini ifa eden valiler komutanlık görevini yalnızca ordu ile ilgilenecek, bölgelerinde tam yetkili olan komutanlara bırakmışlardır. Sonrasında zaptiye teşkilatı ve jandarma birlikleri oluşturularak, ordunun profesyonelleşmesi amaçlanmıştır (Çadircı, 2008, s. 142).

1840-1852 yılları arasında *taşra* yönetiminde önemli düzenlemeler yapılmıştır. 1842 yılında yapılan bir düzenleme ile birkaç köyün birbirine bağlandığı ve idari teşkilatta köy ile sancak arasında yer alan yeni bir idari birim olarak "kaza" oluşturulmuştur (Çadircı, 2007, s. 61). Kazaların yönetiminden, halk tarafından yapılan seçimle göreve gelen ve "kaza müdürü" unvanı ile çalışacak yöneticiler sorumlu tutulmuşlardır. Bu dönemde sancak yönetimine ilişkin pek fazla değişiklik yapılmamıştır. Muhassıl yerine gelen yöneticilere "kaymakam" denilmiş ve bu yöneticilerin atamaları yine merkezden yapılmıştır. Eyaletlerin ise valiler tarafından yönetilmesi öngörülmüştür (Çadircı, 2007, s. 61).

Taşra teşkilatında, belediye yönetimine geçiş kademeli olarak gerçekleştirilmiştir. 1854 yılında İstanbul'da "Şehremaneti" adıyla bir belediye teşkilatı kurulmuş ve İhtisap Nezareti ortadan kaldırılmıştır. 1857 yılında yayımlanan bir tebliğ ile tüm belediye dairelerinin kurulmasına olanak görülmediğinden, uygulamaya çok sayıda ecnebinin yaşadığı Galata ve Beyoğlu semtlerini kapsayan, "Altıncı Belediye Dairesi"nin kurulmasıyla başlanmıştır. Belediyelerin yaygınlaştırılması süreci ise liman kentleri ile devam etmiştir. Belediyelerin yaygınlaştırılmasındaki esas neden yol, kaldırım, su, kanalizasyon, sokak aydınlatması, temizlik gibi kentsel yapı hizmetlerinin belediyeler aracılığıyla görülmek istenmesidir (Tekeli, 1985, s. 883-884).

Altıncı Belediye Dairesi, anakent belediyesi olan Şehremaneti'nin bir şubesi olarak kurulduğu halde, emanet ile ilişkilendirilmeyerek doğrudan Bab-ı Ali'ye bağlanmıştır. Daire, her ne kadar tüzel kişiliğe haiz olmasa da, ülkemizdeki belediyecilik teşkilatının ilk örneğini oluşturması bakımından önemlidir (Eryılmaz, 2006, s. 209).

Tanzimatçı bürokratlar, taşra yönetimine ilişkin düzenlemeleri yerel özerkliği ve yerel demokrasiyi geliştirme düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Onların amaçları, eyalet idaresinin yeniden düzenlenmesi, gelirlerin artırılması ve en önemlisi taşradaki egemen güçlerin kontrol altında tutulmasının sağlanmasıdır (Ortaylı, 2008b, s. 427).

Tanzimat döneminde *adli* sistemde de önemli değişiklikler yapılmıştır. Tebaanın tamamını ilgilendiren düzenlemeler yapılsa da, çoğu düzenleme gayrimüslim cemaatlerin konularına yönelik olmuştur (Zürcher, 2007, s. 94). Yeni kanunlar yapma zorunluluğu, sadece siyasal ve yönetsel alanlarda reformlar yapma ihtiyacıyla değil, aynı zamanda Batı uygarlığı ile giderek artan ilişkileri çağın gereklerine göre belirli standartlara kavuşturma ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır (Berkes, 2008, s. 221). Toplumsal hayatın büyük bir kısmı, “laik” yasal düzenlemelerle şekillendirilmiş ve karma mahkemelerin kurulmasıyla şer’i mahkemelerin yetki ve görev alanının daralması söz konusu olmuştur (Ortaylı, 2008a, s. 157).

Tanzimat Dönemi yöneticileri, mezhep ve sınıf ayrımı yapılmaksızın bütün tebaaya hitap edecek ortak bir kanun külliyatı meydana getirme konusunda birleşmişlerdir. Özellikle ceza, idare ve ticaret alanlarındaki kanunlaşma çalışmalarını laikleşmenin başlangıcı saymak mümkündür (Ortaylı, 2008b, s. 412). Yeni ceza ve ceza usul kanunlarının çıkarılmasıyla, yargılamada keyfiliğin önüne geçilmesi konusunda önemli adımlar atılmıştır. Nitekim 1840 Ceza Kanunnamesi ile sadrazam ve valilerin takdir cezalarına dayalı sistem sona ermiş; yargılamada hukukilik, aleniyet, hâkimlerin tarafsızlığı, tüm uyruklar arasında eşitlik tesis edilmiştir (Tanör, 2008, s.110).

Bu dönemde *mali* alanında gerçekleştirilen reformlar ile maliye idaresinde merkezîyetçi yapı tesis edilememiş, modern bir mali sistem kurulamamıştır. Diğer bir deyişle, Tanzimat Fermanı’nda öngörülen mali islahat gerçekleştirilememiştir. İltizam usulü tamamen ortadan kaldırılmaya da, uygulandığında değişiklikler yapılmıştır. Vergi toplama işi valiler ya da taşra yöneticilerinden alınarak, maaşa bağlanmış memurlara (muhasıllara) verilmiştir. Vergi kaynaklarının tespitine ilişkin ise hiçbir yenilik yapılmamıştır (Ortaylı, 2008a: 150-151). 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile liberal iktisadi politikalara geçilmek istense de, 1842 yılında yapılan düzenlemeyle mali işler, doğrudan merkezden atanan “defterdar”a verilmiştir (Çadırcı, 2007, s. 62; Sunay, 2002, s. 117).

Tanzimat Dönemi’nde *eğitim* alanında yapılan en önemli reform, II. Mahmut döneminde temeli atılan çalışmaların devamını getirmek olmuştur. Bu dönemde, önceki dönemlerde arka plana atılan din eğitiminin tekrar gündeme getirilmesi söz konusu olsa da, medrese öğrencileri yavaş yavaş modern okullara ilgi göstermiş ve bu okullara geçme eğilimi göstermişlerdir (Berkes, 2008, s. 229-231).

Tanzimat Dönemi bürokratları, eğitim alanındaki ilerlemenin medreseler ile değil, laik okullar ile gerçekleştirileceğine inanmışlardır. Bu amaçtan hareketle Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra 1845’te Meclis-i Maarif-i Muvakkat kurulmuştur. Bu Meclis, 1866’da Maarif-i Umumiye Nezareti olarak bakanlık şeklinde örgütlenmiştir. Yine bu dönemde, modern eğitim esaslarına göre orta dereceli okullar olan “rüştiye” mektepleri ve lise seviyesinde olan “idadi” mektepleri kurulmuştur. Bu bağlamda açılan Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) ise, örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Tanzimat Dönemi ile başlayan eğitimde modernleşme sürecinde, modern mektepler kurulmasına rağmen medreseler kaldırılmadığından kültürel anlamda ikilik ortaya çıkmıştır. Burada başlayan ikilik sonraki dönemlerde de devam etmiş, medreseli ve mektepliler Osmanlı yönetim ve kültürel hayatında birbiriyle sürekli çatışma halinde olan iki zümre haline gelmiştir (Ortaylı, 2008b, s. 410-411).

Tanzimat Fermanı ile siyasal, yönetsel ve toplumsal hayata ilişkin getirilen yenilikler, yabancı devletleri ve azınlıkları tatmin etmemiş, kendilerine daha fazla hak ve ayrıcalık tanınmasını sağlamak amacıyla azınlıkların yaptıkları yoğun baskılar sonucunda 1856 yılında “Islahat Fermanı” imzalanmıştır. Islahat Fermanı’nın temel amacı, Müslüman olmayan halk ile Müslümanlar arasında her açıdan eşitliğin sağlanmasıdır. Ferman ile Müslüman olmayanlara bütün devlet memurluklarına atanabilmelerinin önü açılmış, eyalet meclislerine girebilmeleri ve Meclis-i Vâlâ’da temsil edilebilmeleri gibi önemli haklar tanınmıştır. Ayrıca 1856 Arazi Kanunnamesi ile yabancılara ekonomik kolaylıklar sağlanmıştır (Tanör, 2008, s. 96).

Padişah, Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaasına kendi kurumlarını gözden geçirip, değişiklik önerme çağrısında bulunmuştur. Ferman’da, dini liderlerin geleneksel statü ve güçleri ortadan kaldırılmasa da, halkın mahalli yönetime katılmalarının özendirilmesiyle bir bakıma sınırlandırılmıştır (Eryılmaz, 1990, s. 114). Anayasal gelişme açısından 1856 Islahat Fermanı’ndaki yenilik, halkın temsil edilmesinin fermana vaat edilmesidir. Ayrıca Tanzimat Fermanı’ndaki kapalı kalan bazı yarıları açığa çıkarması ve daha zor çözümlenebilecek sorunlara değindiği için, Islahat Fermanı sessizlik ile karşılanmamış, ciddi eleştirilere uğramıştır. Ferman, Müslüman ulemayı da kilise liderlerini de memnun etmemiştir, çünkü onların kendi cemaatleri üzerindeki yetki ve çıkarları kısıtlanmıştır (Berkes, 2008, s. 217).

1861 Ticaret Muhakeme Usulü Kanunu ile 1863 Deniz Ticaret Kanunu, Tanzimat Dönemi’nde çıkarılan önemli kanunlardandır. Çünkü bu kanunlar ile şeriat muhakeme usulünden modern yargılama usullerine geçiş söz konusu olmuştur. Bunun en büyük göstergesi ise Müslüman olmayan tanığın Müslüman bir davalı aleyhinde tanıklık edebilmesine kanunda yer verilmesidir (Berkes, 2008, s. 222).

Tanzimat bürokratları, taşra yönetimini pek çok sorun ile birlikte devraldıklarından, taşradaki düzensizliklerin giderilmesi amacıyla çalışmalar yaparak ihtiyaçları gidermeye çalışmışlardır. Bürokratlar, Balkan vilayetlerinde acilen reform yapılmadığı takdirde, dış müdahalelerin artacağını düşünerek hem dış müdahaleleri engellemek hem de gayrimüslim tebaanın rahatsızlıklarını gidermek amacıyla hazırlıklar yapmışlardır (Gençoğlu, 2011, s. 33). Buradan hareketle, taşra teşkilatını yeniden düzenlemek üzere komisyonlar kurulmuş, çalışmalar 1864 yılında tamamlanmıştır. Hazırlanan “Tuna Vilayeti Nizamnamesi” Mithat Paşa’nın valilik yaptığı bölgede uygulamaya konuşmuş, zaman içerisinde uygulamalardan başarılı sonuçlar alınca nizamnamenin 1867 yılında bütün ülkede geçerli olmasına karar verilmiştir (Çadırcı, 2007, s. 63).

1864 Vilayet Nizamnamesi ile “eyalet” teşkilatının yerini “vilayet” teşkilatı almıştır. Yapılan düzenleme ile vilayetlerde genel yönetimin yanında, günümüzdekine benzer nitelikte “il özel yönetimi”nin bulunması da öngörülmüştür. Her sancaktan seçilerek gönderilen üyelerden oluşan Meclis-i Umumi ise, günümüzdeki “il genel meclisi”nin ilk nüvelerindedir (Keleş ve Yavuz, 1989, s. 39).

1864 Vilayet Nizamnamesi, taşra yönetiminde idari kurulları oluştururken, müslim ve gayrimüslim tebaanın temsilinde eşitliği amaçlamaktaydı. Bu nizamname ile ilk defa gayrimüslim tebaanın idareye katılması bir devlet düzeni haline getirilse de (Ortaylı, 2008b: 416), bahsedilen bu idari kurulların görüşme yaptıkları konularda karar verip, bu kararları uygulama yetkileri bulunmamaktaydı. Üyeler yalnızca görüş ve düşüncelerini açıklamakta, genellikle alınan kararları kayıtlara geçirip gereğini hükümete sunmaktaydılar (Ünal, 2011, s. 245).

1864 Vilayet Nizamnamesi’ndeki merkezîyetçi eğilim, 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi’nde daha belirgin hale gelmiştir. Aslında 1871 Nizamnamesi ile vilayet idaresinde iş bölümü artırılmakla birlikte, yürütme alanında merkezi hükümetin kontrolünü işbölümüne nazaran daha çok artırılmıştır (Ortaylı, 2011, s. 63). Zikredilen nizamnameler ile mahalli halk arasından seçilen üyelerin de bulunduğu meclislerin kuruluşuna ve çalışmalarına devam edilse de, bu durum merkezileşmeden uzaklaşma anlamına gelmemelidir. Çünkü bu kurullar, içlerinde seçim ile gelen mahalli temsilciler bulunmasına karşın, modern anlamda yerel yönetim birimlerinin taşıdıkları özelliklere haiz değildiler (Ortaylı, 2008b, s. 408).

Tanzimat Dönemi, ıslahatların öncüleri olan isimler sayesinde pek çok açıdan modernleşme hareketlerinin gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Dönemin sonunu getiren çeşitli nedenler olmakla birlikte, öncü devlet adamlarının hayatlarını kaybetmeleri de dönemin bitmesinde etkili olmuştur. 1871’de son Tanzimat ıslahatçısı Ali Paşa vefat etmiş, yerine sadrazamlığa Mahmut Nedim Paşa getirilmiş, aynı yıl İngiltere’nin ardından Fransa’nın da Tanzimat’ı destekleme siyasetinden çekilmesi söz konusu olmuştur. Yeni sadrazam seleflerin aksine, Batı’nın liberal devlet politikalarını değil; otokratik- mutlakîyetçi Rusya’yı örnek almıştır. Sadrazam ve dış destek değişikliğinin üzerine, ülkedeki baskıcı eğilimler artmaya başlamış, çok geçmeden padişah iyice eski konumunu kazanmıştır. Böylece Babıâli’nin Saray karşısındaki görelî özerkliği azalmış, bürokratların zayıflayan konumlarından faydalanan padişahın şahsi yönetimi için engel kalmamıştır. Nihayetinde, sarayın mutlak egemenliğine dayalı eski düzene dönüş yapılmış, reformist yaklaşımlar yerini padişah-sadrazam ikilisinin tutuculuğuna bırakmıştır (<http://tayyibgokbilgin.info>, 2014).

Tanzimat Dönemi, devletin çöküşünü durduran dönem olmuştur. Her ne kadar toprak kayıpları devam etse, iktisadi açıdan yabancı devletlere bağımlılık sürse de devletin varlığı devam etmiş, bu durum da gelişen Türk ulusçuluğuna katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, Tanzimat’ın devletin bağımsızlığının ve kültürel mirasın inşasındaki rolünü göz ardı etmemek gerekir (Ortaylı, 1985, s. 1547).

SONUÇ

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti’nin yönetim yapısının idari, mali ve askeri alanda merkezileştirildiği bir dönem olmuştur. Merkezileşme hareketleri ise pek çok yeni kurumun oluşturularak devlet yönetiminde yer almasını zorunlu kılmıştır. Bu yeni kurumlar, bürokrasinin artması ve yönetimin hantallaşmasına neden olmuştur. Devletin, yerel hizmetleri göremez hale gelmesi, vergi toplamada karşılaşılan engeller gibi sebepler Tanzimat Dönemi yöneticilerini merkezi hükümetin yanında, merkeze yardımcı olup, iş yükünü hafifletebilecek, yerel nitelikteki birimlerin kurulmasına sevk etmiştir. Ancak merkezi hükümet, yerel yönetim birimlerini kendisinin taşradaki uzantısı olarak görmüş, merkezin yerel üzerindeki vesayeti her an hissedilir olmuştur.

Tanzimat Fermanı, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne özellikle kişisel haklar ve dokunulmazlıklar konusunda benzemektedir. Fermanın, hukuki yaptırımdan çok manevi yaptırıma dayandığı görülmektedir.

Tanzimat Dönemi, uyruğu fark etmeksizin bütün halka eşit haklar tanınmasının sağlanması, egemenlik anlayışındaki gelişmeler, şeyhülislamın konumunun yumuşatılması, yargılama sistemlerinde düzenlemelere gidilmesi gibi yapılan pek çok yenilik ile Osmanlı Devleti’nde önemli değişikliklere sahne olmuştur. Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte, her ne kadar Batı’nın kurum ve değerleriyle Osmanlı’nın kurum ve değerleri uzlaştırılmaya çalışılmışsa da, çatışma ortamından kaçınılması mümkün olmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akşin, S. (t.y). “Siyasal Tarih 1789-1908”, *Türkiye Tarihi Ansiklopedisi Osmanlı Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Berkes, N. (2008). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 12. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çadircı, M. (2007). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çadircı, M. (2008). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Engelhardt, P.E. (1999). *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1990). *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul.
- Eryılmaz, B. (2006). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gençoğlu, M. (2011). “1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 29-50.
- İnalçık, H. (1962). “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten*, XXVII (112), 611-622.
- İnalçık, H. (1985). “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1536-1544.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*, 5. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Keleş, R. ve Yavuz F. (1989). *Yerel Yönetimler*, 2. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Mardin, Ş. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3. Cilt, 618-634.
- Ortaylı, İ. (1985). "Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6. Cilt, 1545-1547.
- Ortaylı, İ. (2008a). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 26. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008b). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 2. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1999). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sunay, C. (2002). "Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 113-133.
- Tanör, B. (2008). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 17. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekeli, İ. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, 878-890.
- Ünal, F. (2011). "Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 241-248.
- Zürcher, E. J. (2007). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 21. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- <http://tayyibgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/06/Article-201.pdf>, 01.01.2014.

